

CIGÁNYOK A KOMMUNISTA RENDSZERBEN. NÉHÁNY TÁMPONT

Paradox módon a cigányok történetét a kommunista rendszerben még nehezebb összeállítani, mint a második világháború éveiben velük történeteket. Hosszú ideig Romániának nem volt külön cigánypolitikája. A 70-es évek végén és a 80-as évek elején pedig, amikor a hatóságok megoldást kerestek a cigányság nehéz társadalmi helyzetére, és amikor bizonyos mértékben tettek is valamit az ügyben, ezt a politikát nem folytatták nyíltan. Az ehhez kapcsolódó anyagokat (statisztikák, politikai és hatósági szervek határozatai, szociológiai kutatások stb.) még ma sem publikálták, és sok évig kell még várnunk, amíg a levéltárak, ahol őrzik őket, megnyílnak a kutatók előtt. Következésképpen a cigányokat illetően a kutatás csak kevés hivatalos irathoz férhet hozzá, és ez sem mindig jelentős; a szájhagyományhoz folyamodás pedig külön kutatást feltételez, amire a jelen tanulmány nem vállalkozott. Ilyen helyzetben, a kielégítő kutatásig, ami elsődlegesen most még elérhetetlen levéltári anyagokra támaszkodhat, kénytelenek vagyunk beérni egy vázlattal a cigányság háború utáni történetéről.¹

A Dnyeszteren túli fejezet lezárása után az életben maradt cigányok visszatértek falvaikba; a vándorcigányok egy része Bu-

¹ M. Merfea: *Integrarea socială a romilor*. Brassó, 1991.; *Țiganiii între ignorare și îngrijorare*. Szerkesztő: Elena Zamfir, C. Zamfir [Bukarest], 1993.; V. Burtea: Neamurile de romi și modul lor de viață. In *Sociologie Românească*, S. N., V, 1994, 2-3. szám. 257-273.; M. Băcanu: *Țiganiii – minoritate națională sau majoritate infracțională?* [Bukarest], 1996, 42-45.; S. Beck: Ethnicity, Class and Public Policy: Tsigani-Gypsies in Socialist Romania. In *Giessener Hefte für Tsiganologie*, 3, 1986, 1-4. szám. 1-4, 109-127.; *Destroying Ethnic Identity. The Persecution of Gypsies in Romania*. A Helsinki Watch Report, New York, Washington DC, 1991, 16-35.; Fr. Rimmel: i. m. 74-83.; Emmanuelle Pons: *Les Tsiganes en Roumanie: des citoyens a part entiere?* Paris, 1995, 31-54.; stb.

karest külvárosában telepedett le. A Romániai Romák Országos Szövetsége újramezítte tevékenységét Gheorghe Niculescu vezetése alatt, anélkül hogy bármilyen kiadványt jelentetett volna meg. 1948-ban a kommunista hatóságok feloszlatták a Szövetséget, más szervezetekkel együtt, amelyek nem fértek össze a totalitárius rendszerrel. Az 1946-os választási szövetségben a Demokratikus Pártok Tömörülése (választási koalíció a kommunista párt vezetésével) külön kiáltványt intézett a cigányokhoz „Roma testvérek!” megszólítással.² A valóságban azonban a kitelepített személyek hazaszállítása után a hatóságok hosszú évekig nem foglalkoztak a cigányokkal.

1948 után, amikor a kommunizmus már teljesen berendezkedett Romániában, a cigányok nem szerepelnek többé a politikai jellegű hivatalos iratokban. A Kommunista Párt Politikai Irodájának 1948. decemberi határozata a nemzeti kérdéstről, amely az új rendszer politikájának határköveit rakta le a nemzeti kisebbségek tekintetében, nem tett említést a cigányokról. Őket nem helyezték az együtt élő nemzetiségek közé. 1989-ig a szocialista Romániában a cigányoktól megtagadták ezt a státust. Következésképpen a cigányságnak, mint nemzetiségnek, nem voltak képviselői a párt és az állami adminisztrációban, nem léteztek olyan intézmények, amelyek a totalitárius kommunista rendszer keretei és korlátai között e népcsoport kollektív jogaiért harcolt volna, vagy sajátos problémáival foglalkozott volna stb. A 60-as évek végén, amikor a nemzetiségek új képviselői formáját intézményesítették, nem hozták létre – mint a magyarok, a németek és más nemzetiségek esetében – a cigány dolgozók nemzeti tanácsát. Csaknem három évtizeden át, a 70-es évek közepéig a kommunista rendszer nem törődött összességében a cigányság sorsával és nem létezett cigányokkal foglalkozó külön politika sem. Próbálkozás volt a hatóságok részéről, hogy eltüntessék ennek a népcsoportnak a kollektív súlyos problémáit.

A kommunista rendszer első éveiben a cigányok tekintetében addig elképzelhetetlen jelenség mutatkozott: a párt, a rendőrség, a katonaság és az állambiztonsági szervek apparátusában viszonylag nagyszámú cigányt foglalkoztattak. Egyes cigányok-

² L. Cherata: *Istoria țiganilor. Origine, specific, limba*, f. 1. [1992], 48.

nak ez a felemelkedése nem annyira a nemzeti kisebbségi politika keretében történt a hatalom első éveiben, hanem inkább a kommunista rendszer társadalompolitikai feltételei között, amely a szegény osztályok bátorítását és az új rendet elutasító régi társadalmi berendezkedés szétzúzását tűzte ki célul. Ezzel magyarázható, hogy sok községben cigány került a falusi bírói székbe. A társadalmi ranglétra felborítása az új hatalomnak egyszerű, de biztos eszköze volt arra, hogy híveket toborozzon. A kevés vagy semmi földdel nem rendelkező cigányok elsőnek léptek be a kollektív gazdaságba. A kommunista ideológia segítette a szegények felemelkedését, és a cigány származású állampolgárok is hasznot húztak ebből a konjunktúrából. De néhány év múlva, amikor szükség volt bizonyos képzettségre és rátermettségre, a párt gyorsan megszabadult a cigányoktól. Az 50-es és a 60-as években azonban az „egészséges társadalmi származásnak” köszönhetően a cigányok továbbra is lehettek kishivatalnokok, milicisták, katonai káderek stb. Egyesek politikai karriert futottak be, a párt felső vezetésébe kerültek. Felemelkedésük természetesen nem etnikai eredetüknek volt köszönhető, amit a legtöbben eltitkoltak, hanem annak, hogy szegény rétegekből származtak.

A kommunizmus idején Romániában végbement gazdasági-társadalmi változások a cigányokat is érintették. A gazdaság államosítása, az iparosítási és az urbanizációs folyamat, a falu átalakítása, a mezőgazdaság kollektivizálása révén, a társadalmi „homogenizálás” politikája, a falusi és főleg a városi lakásvizonyok megváltoztatása, a foglalkoztatási átalakulások nem kerültek el a cigányságot sem. A cigány eredetű állampolgárok is megismerték ezeknek a változásoknak a pozitív és negatív hatásait. Mint az ország lakói, a cigányság is részese volt az új rendszer előnyeinek és katasztrófáinak. A romániai cigányok társadalmi története a kommunizmus éveiben közvetlen kapcsolatban állt az ország társadalmi történetével általában. A szociológiai tanulmányok hiányában távolról sem tudjuk részleteiben felmérni azt a hatást, amelyet a Romániában ezekben az években végbement változások a cigány lakosságra gyakoroltak. Megállapíthatjuk viszont, hogy bizonyos tekintetben a változások legalább annyira érintették a cigányokat, mint a lakosság többségét. Vitathatatlan viszont, hogy sajátosságaik – foglalkoz-

tatási és szociális helyzetük a kommunizmus kezdetén, valamint pszicho-szociális jellemvonásaik egyenként és csoportonként – rányomták bélyegüket az egész cigányság fejlődésére.

Az a változás, ami csak ezt a népcsoportot érintette, a még vándorló cigányok letelepítése volt. A 60-as évek elején láttak hozzá a hatóságok a nomád cigányok letelepítéséhez,³ de nem érték el a várt eredményeket. Még ha házakat biztosítottak is számukra, a cigányok egy ideig továbbra is az udvaron felállított sátrakban laktak, a házban pedig a lovakat tartották. Nyáron folytatták vándorlásukat az országban, mesterségeikkel vagy mozgó boltjaikkal. 1977-ben a hatóságok a nomád vagy félig nomád cigányok számát körülbelül 65 000 főre becsülték. Letelepítésük a 70-es évek végén, a 80-as évek elején kezdődött, amikor mindannyiukat településekhez és házakhoz kötötték. A helybeli hatóságok kötelesek voltak lakásokat bocsátani a rendelkezésükre és munkahelyeket biztosítani számukra. Azokból a megyékből, amelyekben sok nomád cigány élt (Maros, Fehér megye stb.), a családok egy részét más megyékbe költöztették át, így bizonyos eltolódás történt más területek felé. Ezek többségét nagy városokban telepítették le. A központból irányították a műveleteket, de a helyi szervek és a milícia hajtotta végre. Ettől kezdve eltűntek az ország térképéről a sátoros cigányok, akik a falvakat járták. Kijelenthetjük, hogy ma már gyakorlatilag megszűnt a vándor életmód. A letelepítések gyakorlati megvalósítása miatt egyes cigánycsoportok szétszóródtak. Véleményünk szerint viszont ezekre a dolgokra nem úgy kell tekinteni, mint valamilyen etnikai jellegű intézkedésre. A nomád cigányok letelepítése társadalmi megfontolásból hozott intézkedés volt.

A kommunista rendszer utolsó évtizedeiben megindult városi átrendezések és főként a „településrendezési” program a cigányokat is érintette az ország többi lakójával együtt. A rendezés általában a városok peremén található egészségtelen negyedek felszámolásával kezdődött. A 60-as és a 70-es években eltűntek Bukarest és más nagyvárosok úgynevezett cigánynegyedei nyomorúságos arculattal, ahol súlyos társadalmi problémákkal küzdő emberek éltek, egyesek személyazonossági papírok nél-

³ Uo.

kül; olyan városnegyedek, amelyeket nem lehetett megtúrni a modern városi környezetben. Ezeknek a városnegyedeknek a felszámolás a városkép szempontjából nem volt veszteség. A lebontott házak és viskók lakóinak rendszerint jobb szállást biztosítottak a korábnál. Bizonyos, hogy a cigányok esetében a városrendezésnek pozitív hatása volt lakáshelyzetükre. Sok cigányt olyan lakóháztömbökben helyeztek el, amelyek komfort fokozata magasabb volt, mint amilyennel korábban rendelkeztek.

Meg kell azonban jegyeznünk azt a tényt, hogy a cigánynegyedek lebontása az illető cigányközösség végét jelentette. A lebontott cigánynegyedek helyén épülő modern lakótelepekkel, a cigányok beköltöztetésével a panelházakba, a helyi cigányközösség – amely egyes helyeken évszázados múltra tekintett vissza, de amely a legtöbb esetben a két háború között alakult – megszünt létezni. A cigányok az új körülmények között általában kisebbségben voltak, elkeveredtek a többi polgár között. Ez nem azt jelenti, hogy a városrendezési programmal a cigányok szétzórását akarták volna elérni. A városi modernizáció és a településrendezési politika az egész országra kiterjedt; a 80-as évekre pedig arra a téves következtetésre jutottak, hogy egyes városokban és Bukarestben is le kell rombolni a régi, történelmi és építészeti értéket képviselő lakónegyedeket. Úgy tűnik viszont, hogy a cigányok közösségi élete sínylette meg a legjobban hagyományos negyedeik eltűnését.

A lakáskörülmények tekintetében a szocializmus éveiben a cigányok vitathatatlan fejlődésen estek át. A 60-as évekig a cigányokra jellemző viskók nem tűntek el, csak sokkal kevesebb lett belőlük. Az előbb említett cigányok számára a lakótelepre költözés a minimális kényelemhez jutást jelentette. Ugyancsak a nagyvárosokban nagyszámú cigányt államosított házakba költöztettek. Így alakult ki az a helyzet, hogy sok nagyváros központjában jelentős cigányközösség él. Ez a helyzet a 70-es és a 80-as években alakult ki, amikor demográfiai robbanásuk kezdett gondot okozni a hatóságoknak. A szegénynegyedek államosított házaiban kaptak szállást, amelyeket lebontásra ítélték. Kijelenthetjük, hogy a lakás szempontjából a városi cigányok teljes mértékben hasznot húztak a kommunista rendszer szociális juttatásaiból. Az állam lakást biztosított számukra, semmilyen faji megkülönböztetést sem alkalmazva. Az utóbbi évtizedekben a

falun élő cigányok házat építettek, a többségi lakosság mintáját követve. A szász kisebbség által elhagyott falvakba, a kivándoroltak házaiba, Erdélyben és a Bánságban, a helybeli vagy máshonnan jött cigányokat telepítették. Csaknem az egész országban, a cigányok, akik általában a helység peremén tömörülve éltek, kezdtek beszivárogni a falvak központjába. A módosabb cigányok itt építenek vagy vesznek házat, így bizonyos mértékig eltűnik a cigányság egykori topográfiai kirekesztése.

A háború utáni időszakban végbement gazdasági változások következtében a cigányok hagyományos mesterségei és foglalkozásai fokozatosan eltűntek. Az új társadalmi-gazdasági körülmények között a régi kézművességet folytató cigányok kénytelenek voltak korszerű mesterségek után nézni. Különböző csoportjaik sajátos módon alkalmazkodtak ezekhez a követelményekhez. A kovácsok például a nehéziparban és az építkezéseknél találtak munkát, a Bukarest környéki falvakban élő cigányok nagy számban álltak be kőművesnek stb. A városokban gyári munkások lehettek. A városi köztisztaság gyakorlatilag a cigányok monopóliuma lett. A falvakban, ahol megmaradt még, egyes helyeken napjainkig, bizonyos foglalkozási hagyomány, a cigányok a korábbinál nagyobb számban dolgoztak a mezőgazdaságban. A kommunizmus utolsó évtizedeiben még a kollektív gazdaságok is igényt tartottak olykor a cigányok munkájára, annak ellenére, hogy ők nem voltak tagjai az adott szervezeteknek. Az Állami Gazdaságok (szó szerint Állami Agrár Vállalatok – IAS) viszont, amelyek szinte állandóan munkaerőhiánnyal küszködtek, munkát ajánlottak fel a cigányoknak. A cigányokat főként napszámosnak és idénymunkásnak vették fel. Olykor saját csapatokba szerveződve vállaltak idényjellegű munkát, olyan állami gazdaságokban, amelyek távol estek lakóhelyüktől, a munkaerőt nélkülöző övezetekben. Ebben az évadjellegű munkában, amelyben néha az egész család részt vett, alkalmas volt létfenntartásuk biztosítása. De Romániában a munkához kapcsolódó szezonális vándorlás jelensége eléggé el volt terjedve, és ennek csak a töredékét képezi a cigányok munkába állítása az Állami Agrár Vállalatoknál.

Mégis, bizonyos mértékig, a cigányok hagyományos mesterségei is fennmaradtak. Az ország egyes részein a falvakban szükséges téglát a mesterséghez jól értő cigányok készítették. Időben

megbeszélték a munkát, majd a meleg időszak beálltával kiköltöztek az illető falu határába, ahol addig dolgoztak, amíg le nem szállították a téglákat. Ha más faluból is kaptak megrendelést, akkor odaköltöztek. Ez azonban szezonmunka volt. A falvakban a kanalas cigányok sem mondtak le teljesen a hagyományos mesterségükről, de a fatárgyak készítése csak egészen kis helyet foglalt el a közös gazdaság munkájában. A rézművesek, a hagyományos termékek iránti kereslet hiányában, a pálinkafőző üstök gyártására tértek át. A falvakban, de egyes városokban is, bádogos mesterséget folytatnak. A lakosság igényli szolgáltatásait, mivel olcsóbbak, mint a kisipari termelősövetkezetek; néhány cigányt pedig jó mesterembernek tartanak. Mivel az állam gazdasági tevékenysége által hagyott űrt töltötték fel, a hatóságok általában megtűrték őket.

Más cigány kategóriák, még ha nem is volt olyan mesterségük, ami megkönnyítette volna átállásukat valamilyen korszerű foglalkozásra, mégis megtalálták helyüket a gazdaságban. Olyan új foglalkozásra tértek át, ami periférikus jellegű volt, de ami sajátos foglalkozásuk lett, és ami lehetővé tette, hogy megmaradjanak mint külön csoport. Az újrahasznosítható anyagok gyűjtése, vagy a toll és pihe begyűjtése – amelyért cserébe pénzt vagy tárgyakat ajánlottak fel (edényeket, tányérokat, üvegtárgyakat stb.), amelyeket különböző szövetkezetektől kaptak – olyan foglalkozások voltak, amelyeket gyakorlatilag a cigányoknak tartottak fenn. Az utóbbi évtizedekben elburjánzott a kereskedés a cigányok soraiban. A házaló kereskedést bizonyos cigány kategóriák űzték engedéllyel vagy anélkül. A nagyvárosokban a cigányok voltak a fekete piac főszereplői, ami a kommunista rendszer utolsó évében öltött széles méreteket. Ez a foglalatzkodás, amit a hatóságok megtűrték, elősegítette a cigányok soraiban a legügyesebb vállalkozók meggazdagodását és a városokban a módos cigányok kategóriájának megjelenését.

Elmondhatjuk tehát, általános jellemzőként, hogy a kommunizmus éveiben a romániai cigányság jelentős foglalkoztatási változásokon esett át. Legnagyobb részük kénytelen volt felhagyni foglalatkodásaival, amelyek régóta jellemzőek voltak rá, és helyet keresni a szocialista típusú gazdaságban. A cigányoknak a meglévő gazdasági-társadalmi rendszerhez való alkalmazkodása azonban sajátos vonásokat vett fel, amelyek megkülönböz-

tették a lakosság egészétől. Hiányos szakképzettségük miatt a cigányok általában szakmai képzettséget nem igénylő és rosszul fizetett munkákat voltak kénytelenek végezni. Romániában a kommunizmus éveiben végbement nagyarányú társadalmi-foglalkoztatási átalakulási folyamat végére a cigányok a legalsó lépcsőfokra kerültek. Az utóbbi években végzett szociológiai kutatások azt mutatják, amint látni fogjuk,⁴ hogy az iparban vagy más gazdasági ágazatban dolgozó cigányok többsége szakképzetlen vagy kevés képzést igénylő munkát végez. Eltűnt a régi foglalkoztatási megkülönböztetés a cigányok és a lakosság többi része között, de a cigányság nagy részére gyenge szakmai képzettség vagy a szakképzettség hiánya jellemző, ennek összes következményével (szegénység, munkanélküliség stb.).

Sok cigány viszont nem találta meg helyét az ország új gazdasági-társadalmi szerkezetében. Nem annyira azokról van szó, akik ismertek valamilyen hagyományos mesterséget, amit az új körülmények között nem folytathattak, hanem inkább azokról a foglalkozás nélküli cigányokról, akik mindig léteztek, és sokáig a települések szélén éltek, perifériális lehetőségeket hasznosítva. Elsősorban ezek nem voltak képesek alkalmazkodni az új követelményekhez. A kommunista állam politikája, hogy mindenkinek munkát adjon – valamennyi szociális juttatással, amit ez feltételezett számukra, természetesen a rendszer határain belül – a cigányok esetében nem valósult meg. A cigányok a rendszeres munkát általában kényszernek érezték, és sok bosszúságot okoztak a hatóságoknak, amelyek igyekeztek egy adott munkahelyhez kötni őket. A 70-es évek végén és a 80-as évek elején a hatóságok a „problémás” cigányok „munkába állításával” kiemelten foglalkoztak. Tapasztalniuk kellett azonban ennek a próbálkozásnak a részleges sikertelenségét. Az 1983-ban összeállított jelentés – amely a cigányok munkába állítására vonatkozó intézkedéseket tartalmazza – megállapítja azt a tényt, hogy sok cigány az alkalmazása után elhagyja a munkahelyét.

A háború utáni évtizedekben végbement változások nem a cigánypolitika következményei. Romániában sokáig nem is próbáltak a cigányok sajátos problémáinak megoldásával. Az

⁴ Lásd a következő fejezetet.

50-es és a 60-as években nálunk nem létezett a cigányok társadalmi beilleszkedését elősegítő program, mint a többi szocialista országban: Magyarországon, Csehszlovákiában, Jugoszláviában.⁵ Nem úgy kezelték őket, mint egy különálló csoportot, amelynek a sajátossága más típusú eljárást igényel, mint a társadalom többsége. A foglalkozási átirányítást, munkahely keresését stb. egyéni problémaként kezelték, és nem úgy, mint egyik vagy másik etnikai csoport sajátosságát, és még kevésbé, mint egyik vagy másik cigánycsoport sajátosságát. Mégha a hatóságok intézkedései egyes cigánycsoportokat érintettek is, ezek nem voltak etnikai jellegűek.

Csak a 70-es évek közepén, amikor a román társadalomban már jelentős változások mentek végbe, akkor figyeltek fel a hatóságok a cigányok sajátos helyzetére, amely sok tekintetben szembetűnően eltért az ország egészének valóságától. A politikai tényezők azt tapasztalták, hogy a cigányok külön társadalmi problémát jelentenek, következésképpen nekifogtak a cigányok társadalmi beilleszkedését elősegítő program végrehajtásához.⁶

1977-ben a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága elemezte a cigányok helyzetét, és külön program kidolgozását kezdeményezte, amelynek a cigányok társadalmi beilleszkedését kellett elősegítenie. Rendkívül kevés információval rendelkezünk erről az anyagról és arról a cigánypolitikáról, amit a 70-es évek

⁵ G. Puxon: *Roam heute – Zur Situation der europäischen Zigeuner*. In T. Zülg: *In Auschwitz vergast, bis heute verfolgt*. Reinbek, 1979, 29–63.; *The Gypsies of Eastern Europe*. D.Crowe és J.Kolsti szerkesztésében. Armonk/New York, London, 1991.; Jacqueline Charlemagne: *Les Tsiganes d'Europe de l'Est*. In *Etudes*, Janvier 1992, 5–14.; A. Fraser: i. m. 271, 272.; J.-P. Liégeois: i. m.; Uő: *Roma, Tsiganes, Voyageurs*. Strasbourg, 1994.; Gy. Szabó: i. m. 82–95, 126–147.; Cigánykérdés a 20. század végi Magyarországon. In *Regio. Kisebbségi Szemle*, 1993, 1. szám. 84–101.; G. Seewann: *Zigeuner in Ungarn 1945–1990. Etnische Minderheit oder soziale Randgruppe?* In *Annuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca*, XXXII, 1993, 283–290.; Anna Jurová: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava, 1993.

⁶ Alig 1974-ben végezték az első szociológiai vizsgálatot a cigányok körében. A következtetéseket az illetékes szerveknek mutatták meg, akik viszont alábecsülték a tanulmány jelentőségét: M. Merfea: *Despre integrarea sociala a romilor. Participare si nu asimilare*. In *Sociologie Romănesca*, S. N., V. 1994, 2–3. szám, 291.

végén és a 80-as években alkalmazták. A programot sohasem tették közzé, és annak a kornak a levéltári anyagaihoz sem férhetünk hozzá. Eddig csak az a Beszámoló jelent meg, amit 1983-ban a Román Kommunista Párt Propaganda Osztálya készített, amelyben értékeli az addig elért eredményeket.⁷ Ez az anyag sokat elárul a cigánypolitikáról, amelyet azokban az években alkalmaztak. A cigány lakosságra vonatkozó érdekes szociális, demográfiai stb. jellegű adatokat közöl, értékeli ennek a népességnek a reális helyzetét, utal a helyi szinten abban az időben a cigányok társadalmi integrálására alakított bizottságok tevékenységére, összefoglalja azokat a legjellemzőbb eredményeket, amelyeket 1977 után értek el stb.

A Jelentés kitér a vándorcigányok letelepedési mértékére is, a hatóságok földet, építőanyagot adtak nekik és segítettek az építkezésben is. Sok cigányt állítottak munkába. Az iratok nélküli cigányokat a nyilvántartási hivatalokban regisztrálták, intézkedtek, hogy a házasságokat legalizálják, hogy küldjék iskolába gyermekeiket, hogy végezzék el a katonaságot, hogy egészségi ellenőrzésre járjanak. A Jelentés megállapítja, hogy sok cigány, aki részt vesz a programban, abbahagyta az „élősködő” életmódot, és a cigány népesség jelentős része sok szempontból megindult a fejlődés útján.

A Jelentésből ugyanakkor az is kiderül, hogy a cigányok munkába állítása nem járt a várt eredménnyel. 1977-ben a munkaképes cigány lakosság 32,7%-a nem dolgozott, a nők esetében 48%-os ez az arány. 1983-ban a helyzet még súlyosabb. 1977-ben körülbelül 65 000 nomád és félnomád cigány volt, akik közül csak 5600-an végeztek társadalmilag hasznos tevékenységet; ezek közül a legtöbbször időszakos munkája volt, és csak kb. 900-an voltak szakképzettek. Az alkalmazás után sok cigány elhagyja a munkahelyét – az alkalmazkodó képesség hiánya, a szükséges szakképzettség hiánya miatt –, amit még tetézik a munkába nem állított cigányok ellenséges viszonyulása. A cigányok között a bűnözés aránya igen magas. Sok család nem megfelelő körülmények között lakik. Bukarestben és más városokban a cigá-

⁷ In *Destroying Ethnic Identity*. 108–116 (fordítás; a jelentés függelékeit nem publikálták).

nyok állami lakásokat kaptak, de sokat tönkretettek közülük, lakhatatlanná téve azokat. Gyakran nem fizették a lakbért, a villany-számlát stb. Sok család tért vissza a régi életmódjához, sátrakba és putrikba költözött. Egészségi és tisztasági körülményeik riasztóak. Sok a szétzüllött család. Az iskolakerülő cigánygyerekek száma is igen magas. A gyerekeket a szülők általában elhanyagolják. Gyakori eset, hogy a cigánygyerekeket a kórházban hagyják, vagy árvaházba adják. A Jelentés következtetése az, hogy a cigányok társadalmilag nem illeszkedtek be, maradt a gondolkodásuk, negatív a hozzáállásuk a munkához és a társadalmi élethez.

A Jelentésben található „A cigányok munkába állításával és társadalmi beilleszkedésével kapcsolatos intézkedések programja”. Külön fejezetekben sorolja fel a cigányság összeírására és letelepítésére, munkába állítására, lakás körülményeik javítására, az egészségi állapotukra és társadalombiztosításukra, kulturális és oktatási területre, a szervezési problémákra irányuló intézkedéseket.

Ha kétségtelenül voltak is bizonyos eredmények, a valóságban a 70-es évek végére és a 80-as évek elejére sem történt sok a cigányok beilleszkedésének tekintetében. A cigányok társadalmi beilleszkedését elősegítő programot csak részben és nagyon rövid ideig alkalmazták. Közbejötték a súlyos gazdasági problémák a 80-as évek közepén, amikor gyakorlatilag felhagytak vele. A 80-as évek, és főként a kommunizmus végnapjai Romániában, a Ceaușescu-rendszer gazdasági és társadalmi hanyatlásának feltételei között, a cigányok helyzetének fokozatos romlásához vezetett. Mivel ők képezték a legkevésbé képzett és a modern gazdaságba a legkevésbé beilleszkedő réteget, a cigányokat összességükben súlyosan érintette a gazdasági válság és a szociális kiadások csökkentése.

Azoknak az átalakulásoknak a mérlegét, amelyen a cigányok estek át Romániában a háború utáni években, természetesen csak pontos kutatások eredményeként lehet majd elkészíteni. Vitathatatlan, hogy egészében véve a cigányok helyzete sok szempontból megjavult: lakás, munkahely, jövedelem, oktatás stb. terén. A kommunista évek sokat jelentettek a cigányok magánéletének korszerűsítésében. A cigányok közül egyesek a modernizáció és az integráció irányába fejlődtek, más társadalmi és anyagi hely-

zetbe kerültek. Megjelent az iparban dolgozó és az értelmiségi cigányok kategóriája. Ez azonban a valóságnak csak az egyik oldala, hiszen az előbb említett cigányok elhanyagolható kisebbséget jelentenek. A kommunizmus alatt a cigányságpolarizálódási folyamaton ment keresztül, amely korábban nem volt ilyen erős. A cigányok (többsége) a legégetőbb gazdasági, társadalmi stb. problémákkal küzdő népességi csoport. A négy évtizedes romániai kommunizmus idején kialakított társadalmi struktúrában a cigányok a legalsó fokra kerültek. A legtöbben közülük olyan munkát végeznek, ami esetlegessége miatt csak a túlélést teszi lehetővé. A környező társadalmi fejlődés ellenére a legszegényebbek között maradtak. Statisztikai tekintetben ugyanakkor nőtt a cigányok és a lakosság többi része közötti eltolódás. Ha például a cigány többségű falvakban olyan házak épültek, amelyek a korábbi időszakhoz viszonyítva jobbak, a román parasztok még nagyobb mértékben javították a lakáskörülményeiket, úgyhogy a román és a cigány házak között tovább növekedett a komfort-különbség; a román lakosság köréből gyakorlatilag sikerült kiirtani az írástudatlanságot, ami most csak a cigányoknál fordul elő stb. Az utóbbi évtizedek romániai fejlődésének dinamikája elmélyítette a románok és a cigányok között húzódo gazdasági és szociális szakadékot. A cigányokra történelmük egész folyamán jellemző kitesztottság erősödött a kommunizmus éveiben. A múltbeli problémákhoz újabbak társultak, mivel a cigányok nem tudtak alkalmazkodni az új változásokhoz.

Ez a rendkívül korlátozott előrehaladás, amit a cigány lakosság a kommunizmus éveiben ért meg, részben azzal magyarázható, hogy hosszú ideig hiányzott a román államnak a cigányok problémáival törődő politikája. Még a 70-es évek végén és a 80-as évek elején is, amikor már volt egy ilyen program, a hatóságok nem törődtek komolyan a cigányokkal. Az állam pénzügyi erőfeszítése nem állt a program szándékainak magaslatán. A cigányok integrálására irányuló politika kudarca nemcsak a politika koncepciójának és alkalmazási módjának tulajdonítható. Mert a többi szocialista országban is, amelyekben sokkal következetesebb, huzamosabb ideig tartó és jobban összefüggő politikát folytattak, és amelyekben az állam részéről nagyobb anyagi erőfeszítéseket feltételező és sokkal radikálisabb intézkedéseket hoztak – mint Magyarország vagy Csehszlovákia esetében –,

ugyanaz lett az eredmény. Itt is csak részben sikerült integrálni a cigányokat. Egyébként a világon mindenütt, még a nyugati országokban is, a cigányok a modern társadalomba való beilleszkedésük tekintetében jelentenek problémát. Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy minden integrálási politika kudarca e népcsoport sajátos jellemvonásától is függ.

A cigányság szociális problémái a demográfiai növekedésük miatt még égetőbbek lettek. A 30-as és a 40-es években körülbelül 300 000-s népesség – nem az összeírtak nyilatkozatai alapján⁸ – 1977-ben 540 000-re emelkedett (az említett 1983-as jelentés alapján). Az 1992-es évre a legtöbb hitelt érdemlő becslés az életformájuk alapján mások által cigánynak tartott lakosság lélekszámát minimálisan 819 446 főre (az ország lakosságának 3,6%-a) és maximálisan 1 010 646 főre (a teljes lakosság 4,6%-a) teszi.⁹ Ma lélekszámukat tekintve, a magyarok után (7,1 %) a cigányok képezik a második nemzeti kisebbséget. Ez a robbanásszerű demográfiai növekedés a Ceaușescu-rendszer születésbarát politikájának feltételei között következett be, amely minden eszközzel bátorította a sokgyermekes családokat. Olyan helyzet alakult ki, hogy a családi pótlékok és az anyasági segélyek, minimális feltételek között, nagyszámú cigánycsalád létfenntartását biztosították. Ez a segélyrendszer sok cigánynak lehetővé tette, hogy megélhessen anélkül, hogy munkát kellene vállalnia. A fő magyarázat azonban a cigányok demográfiai viselkedésében rejlik, hiszen az eltér a román lakosságtól, amely – beleértve a falusi

⁸ A népszámláláskor összeírt cigányok száma: 1948-ban 53 425 (a lakosság 0,3%-a). (A. Golopenția, D. C. Georgescu: *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*. In *Probleme economice*, 1948, 2. szám, 28, 30.); 1956-ban 104 216 (0,6%) (*Recensământul populației din 21 februarie 1956*, III, *Structura populației după naționalitate și limba maternă*. Bukarest, 1959, 556.); 1966-ban 64 197 (0,3%) (*Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, I. kötet, I. fejezet. Bukarest, 1969. 113, 153, 154, 158); 1977-ben 229 986 (1,067%), (Comunicat privind rezultatele recensământului populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. In *Scântea*, XLVI. évfolyam, 10 829. szám, 1977. június 14. 3.); 1992-ben 401 087 (1,8%), (*Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, I, *Populație – Structura demografică*. Bukarest, 1994, 708, 714.).

⁹ *Țiganii între ignorare și îngrijorare*. 59–63.

lakosságot is – már több évtizede áttért a korszerű demográfiai modellre. Ez is egy oldala a cigányok és a többségi lakosság között húzódó civilizációs szakadéknak. Magas számbeli gyarodásuk csak rontotta ennek a népességnek a helyzetét az élet-színvonal tekintetében, kellemetlenül érintette a családot, és növelte az alkalmazkodni képtelenek és az árvák számát. A 80-as években a demográfia teher lett a cigány lakosság számára. Újabb akadályt jelentett társadalmi fejlődésének és integrációs folyamatának útjában. A 80-as évek elején megállapították, hogy ez a népességi politika nem megfelelő a cigányok esetében. Az 1983-as jelentés javasolja, hogy az 5 vagy ennél több gyermekes családoknál a családi pótlék folyósítását tegyék függővé az egyik szülő állandó munkaviszonyának igazolásától és attól, hogy gyermekei járjanak-e vagy sem iskolába.

A kommunista rendszerben a cigányok viszonyát a hatóságokhoz az jellemezte, hogy mind az állam, mind a társadalom a cigányok kulturális és etnikai beolvadását szorgalmazta, arra gondolva, hogy csak akkor lehet őket „civilizálni”, ha lemondanak kulturális örökségükről és „románokká” vagy „magyarokká” válnak. Kétségtelen, hogy a cigányok egy része integrálódott a nem-cigány társadalomba, nemcsak a hagyományos közösségükből kiszakított cigányok – akiket iskoláztatásuk, mesterségük stb. által felszívott a társadalom –, hanem a nagyobb cigánycsoportok is. A városi környezetben egy generáció leforgása alatt sok cigány veszítette el etnikai identitását. Bukarestben és nagyobb városokban is megtalálható ez a népes réteg, amely a társadalmi és etnikai változások következtében jött létre. Egyes falvakban, ahol kevesen voltak a cigányok, hasonló jelenség ment végbe; ahol a cigányok kénytelenek voltak felhagyni hagyományos foglalkozásaikkal, életmódjukkal, ott életformájuk, társadalmi viselkedésük, születési arányuk stb. igazodott a nem-cigányokhoz, de gyakran eltolódással. A román (vagy a magyar) nyelv átvétele anyanyelvnek – ahol a cigány nyelv elvesztése nem ment végbe – szinte magától ment. A társadalmi integráció és az etnikai asszimiláció kéz a kézben haladt. Ma a „cigánynak” nevezett lakosság egyáltalán nem jelentéktelen része az etnikai asszimiláció többé-kevésbé előrehaladott állapotában található. Még akkor is, ha a többiek ezeket az embereket cigányokként vagy volt cigányokként azonosítják, ők románoknak vagy a magyar lakossá-

gú helységeiben magyaroknak tarják magukat.¹⁰ Nem lehet le-
tagadni, hogy a kommunista Romániában a cigány lakosság egy
részét elérte az etnikai asszimilációs folyamat. Ha mennyiségi-
leg, összességében nehéz is meghatározni, sok falusi közösség
szintjén megnyilvánuló tény.

Romániában a cigányok beolvasztására alkalmazott politika
nem volt kidolgozva és nem ismerte a néhány szomszédos or-
szágban tapasztalt túlzásokat, ahol a cigánygyerekeket elszakí-
tották családjuktól és állami intézetekben nevelték fel, ahol le-
rombolták a cigányfalvakat (Magyarországon), vagy bátorították
azoknak az asszonyoknak a sterilizálását, akik több gyereket
szültek (Csehszlovákiában) stb. A Ceaușescu-rezsim utolsó éve-
iben Romániát a külföldi sajtóban egyes hangok azzal vádolták,
hogy cigányellenes, sőt faji politikát folytat a cigányok ellen. Igaz
ugyan, hogy Ceaușescu alkalmazta a nacionalista diverziót, de
nem hisszük, hogy faji politikával lehetne vádolni. Romániában
nem hoztak rasszista törvényt, és nem léteztek külön törvé-
nyek sem a cigányokra. A cigányokat úgy kezelték, mint társa-
dalmi kisebbséget, amelyet valamilyen módon be kell illeszteni
az új gazdasági-társadalmi szervezetbe. A kommunista rendszer-
nek inkább azt lehet a szemére vetni, hogy elhanyagolta a ci-
gányok problémáit, hogy nem törődött eléggé a cigányok szo-
ciális-kulturális helyzetének javításával, hogy az ilyen irányú
intézkedések hozatalánál nem vette tekintetbe a különböző ci-
gány csoportok sajátosságát. Meg kell említenünk, hogy akkor,
amikor Romániát hasonló vádak érték, sok román úgy véleke-
dett, hogy a cigányok Ceaușescu védenecsei. A születési politikát,
ami növelte a cigányok számát, és a 80-as években, bizonyos
korlátokkal, a spekuláció megtörését, amit elsősorban a cigányok
folytattak, a cigányoknak kedvező feltételeket nyújtó politikaként
értelmezték. Nem hisszük, hogy ezt érvekkel alá lehet támaszta-
ni. Ceaușescu korában a kisebbségeket már nem használták fel
eszköznek arra, hogy a többségi lakosságra nyomást gyakorol-
janak, mint azt az 50-es évek elején tették. Éppen ellenkezőleg,
kijelenthető, hogy Ceaușescu nacionalizmusának bizonyos for-
mái valamilyen mértékben érintették a kisebbségeket. A Ceau-

¹⁰ A cigányok önazonosságának problémája részletesen kifejtve uo. 52, 53.

şescu-rendszer politikájában a cigányok helyét még a jövőben is tanulmányozni kell.

A cigányok gyakran kerültek konfliktusba a milíciával, a helyi hatóságokkal. De nemcsak a soraikban megnövekedett bűnözés miatt. Akár azért, mert „nem kapcsolódtak be a munkába”, akár azért, mert engedély nélkül folytatták mesterségüket, a cigányokat sújtotta a korabeli törvények szigora, amennyiben „társadalmi parazitáknak” tekintették és a nagy építkezésekre vagy a Duna–Fekete-tenger csatornához küldték őket. Az említett törvények természetesen nemcsak a cigányokat érintették. A cigányokat közvetlenül érintő intézkedés a magánszemélyek tulajdonában lévő arany elkobzásáról szóló 210/1960. számú és a 244/1978. sz. rendeletek voltak. A cigányok, főként a sátorozók, akiknek a szemében az arany felhalmozási tárgy volt, ekkor veszítették el fő vagyonukat. Ez az intézkedés a cigányok számára ugyanazt jelentette, mint a kommunizmus első éveiben a mezőgazdaság kollektivizálása és az ipar államosítása a lakosság többi részének. A hatóságok a hagyományos vezetőkön keresztül ellenőrizték a különböző cigány csoportokat. Egyesek közülük még külföldre is utazhattak, nemzetközi cigánytalálkozókra, ahol romániai etnikumuk képviselőinek tekintették őket.